

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHÇESİ

—
Tercüme ve Notlar
MEHMET LEVENT KAYA

KRONİK KİTAP: 39

Asya Tarihi Dizisi: 5

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

EDİTÖR

Cüneyt Dalgakıran

KAPAK TASARIMI

CUMBA.CO

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Kabalıcı, 2011
2. Baskı, Ocak 2018, İstanbul

ISBN

978-975-2430-31-0

KRONİK KİTAP

Balçık Sk. No6, Gümüşsuyu
İstanbul - 34327 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

*Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 34569*

www.kronikkitap.com

f t @ kronikkitap

BASKI VE CİLT

Pasifik Ofset Ltd. Şti.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
A Blok Kat: 2. Haramidere/İstanbul
Telefon: (0212) 412 17 77
Matbaa Sertifika No: 12027

YAYIN HAKLARI

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak
kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TERCÜME VE NOTLAR
MEHMET LEVENT KAYA

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHÇESİ

MEHMET LEVENT KAYA

29 Mayıs 1974'de Elazığ'da doğdu. 1992 yılında Deniz Lisesi'nden mezun olup Deniz Harp Okulu'na başladı. 1996'daki mezuniyetin ardından kısa sürede Deniz Kuvvetleri'nden ayrılıp, Kadıköy, İstanbul'da Hammer Müzik Dış Ticaret Müdürlüğü yaptı. 1999 yılında uzak yol gemilerinde II. Zabit olarak çalışmaya başladı. 2002 yılından sonra Mavi Akım Boru Hattı projesinin resmi çevirmenliğini yapıp, proje bitince Moğolistan'a gitti. Burada Devlet Üniversitesi'nin hazırlık sınıfından sonra 2005 yılından başlayarak Moğolca Dil Bilimi Yüksek Lisans çalışması; ayrıca özel bir lisede İngilizce öğretmenliği yaptı. Yüksek Lisans konusu İncanaşi Hoca'nın Höh Sudar adlı eserinin bir bölümündeki sözcük ikilemeleri idi. Pek çok İngilizce makale ve kitabı Türkçeye çevirdi. 2011 yılı sonunda Moğolca aslından yaptığı "*Moğolların Gizli Tarihçesi*" çevirisi ile ilk romanı "*Çölde Dor*" yayımlandı. 2013 yılı içinde Kırgızistan'da Kırgızca dil programına, yine Doğu Türkistan'ın Gulca şehrindeki İli Pedagoji Üniversitesinde Sibe-Mançu Dil programına katıldı. Moğolistan Devlet Üniversitesi'nde klasik Mançuca bir doktora programına başladı ancak mali yetersizlik nedeniyle tamamlayamadan Türkiye'ye dönmek durumunda kaldı. 2015 yılında TRT TÜRK kanalında yayınlanan "*Türk Uygarlığının Yıldızları*" adlı belgeselin danışmanlığını yaptı. Yine TRT için Türkiye'de yaşayan Türkistanlı diğer Türk dede ve ninelerimizin yaşamlarından önemli öykülerini anlattığı "Eski Topraklar" başlıklı bir belgeselin danışmanlığını yapıyor. 2016 yılında ikinci romanı "*Ölüöne*" yayımlandı. Üçüncü romanı "*100.000*" yayına hazırlanıyor. Samsun'da yaşıyor ve çalışmalarını sürdürüyor.

Yayınlanmış Eserleri:

2011 – *Moğolların Gizli Tarihçesi* (Çeviri)

2011 – *Çölde Dor* (Roman)

2016 – *Ölüöne* (Roman)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
MOĞOLLAR, GİZLİ TARİHÇE VE DİĞER KONULAR	15
MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHÇESİ	
1 TEMÜÜCİN'İN KÖKENİ VE ÇOCUKLUK ÇAĞI	37
2 ÇİNGİS'İN YETİŞKİN ÇAĞI	52
3 MERGİDLERİN KIRILMASI VE TEMÜÜCİN'E ÇİNGİS KAĞAN UNVANI VERİLMESİ	68
4 CAMUHA VE TAİÇUUDLAR'LA ÇATIŞMASI	86
5 TATARLARI SÖNDÜRMEŞİ VE VAN HAN İLE ARASININ BOZULMASI	99
6 HEREİD ULUSUNUN YIKILMASI	127
7 VAN HAN'IN SÖNMEŞİ	141
8 HÜÇÜLÜG'ÜN KAÇMASI VE CAMUHA'NIN BASTIRILMASI	157
9 İNANÇ VE KEŞİK ÇERİSİNİ KURMASI	174
10 UYGUR VE ORMAN HALKINI ELE GEÇİRMESİ	185
11 ÇİN, TANGUD, SARTAUL, BAĞDAD VE RUSYA'YI ELE GEÇİRMESİ	197
12 ÇİNGİS'İN VEFAT ETMESİ VE ÖGEDEİ'NİN KAĞAN OLMASI	211
EKLER	
EK 1 <i>GİZLİ TARİHÇE</i> 'YE GÖRE CENGİZ KAĞAN'IN ATALARI	228
EK 2 ORJİNAL METİNDEN ÇEVİRİ ÖRNEKLERİ	234
İNDEKS	237

TEMÜÜCİN'İN¹ KÖKENİ VE ÇOCUKLUK ÇAĞI1. Çingis² Kağan'ın³ soyu, yüce gökten⁴ yazgılı doğmuş Börte-çino⁵, evdeşi Gua-Maral⁶ ile birlikte denizi aşarak gelip

- 1 Moğolca “temeü/тэмүү” arzu, heves anlamlarına gelen bir ad köküdür. Buna addan eylem türeten “-ci/-жи” eki, üstüne de eylemden ad türeten “-n/-н eki getirilerek bu “temeücin/тэмүүжин” adı elde edilmiş. Diğer bir deyişle anne ve babası Cengiz'e doğumunda “murat” adını vermiş.
- 2 Cengiz adı klasik Moğolca “çingis” günümüz Kiril imlasına ise “чингис” biçiminde yazılır. Bu adı kiril imlasında uygun olarak yazdım. Şu anda Moğol dilinde art düz dar ünlülerden yalnızca “i” var ama birçok Moğol dilbilimci geçmişte “ı” da olduğunu kabul ediyor. Belki de bu adın Kırgız ağzında “çıңgız”, Kazak ağzında “şıngıs” biçiminde söylenmesinin nedeni budur.
- 3 “hagan/хаан” Türkçe “kağan” dengi olduğu için böyle çevirdim.
- 4 “түри/тэнгэр” klasik Türkçede olduğu gibi Moğolca da gökyüzü anlamına gelen söz. Tarih kayıtlarına göre Ölziit Kağan döneminde ülkenin öğreticisi olan Çoici-Odser Bandita (bu söz Budist hiyerarşisinde bir derece adıdır) 1296 yılında Moğol dilbilgisi kurallarını ayrıntılı işlediği “çirühen ü tolitu/зүрхний толь” adlı kitapla din kitaplarının çevirisiyle ilgili bir standart belirlemiştir. Böylece Turfan Uygurları'nın geleneğiyle Buddha'yı Burhan diye adlandırır olmuşlar. Buddha dini kuramınca insan âleminden üst düzeyde bulunmasına karşın evren çevriminden ayrılmamış türe Hint dilinde “deva”, Tibet dilinde ise “lha” denir. Bu kitabın belirlediği gelenekle Buddha'yı Burhan diye anlamlandırırken, “deva”yı da “түри/тэнгэр” biçiminde çevirmişler. Bu durum, aynı kavramın Türkçe de “tanrı” biçiminde anlamlandırılmasıyla da yöndeştir.
- 5 “börte çinu-a/бөрт чоно” Burada geçen “börte” Moğolca adlarda çokça görülen bir sözdür ama “boz” anlamına gelmiyor. Moğolca boz anlamına gelen renk adı “sagaral/саарал”dır. Metinde günümüz yazımına daha yakın biçimde “çino” olarak yazılan “çinu-a/чоно” ise kurt, böri anlamına gelir.
- 6 Türkçede olduğu gibi “maral” dişi geyik anlamına geliyor. “gua” yazılan söz, günümüz Moğolcasında “roo” biçiminde yazılır ve Orta Asya'daki Türk

Onon⁷ Irmağı'nın baş kısmındaki Burhan Haldun dağında yurt tuttukları sırada Batuçagan⁸ diye bir oğlan dünyaya gelmiş.

2. Batuçagan'ın oğlu Tamaça, Tamaça'nın oğlu Horiçar mergen, Horiçar mergen'in oğlu Agucim bugurul⁹, Agucim bugurul'un oğlu Sali-haçagu, Sali-haçagu'nun oğlu Yehenidün¹⁰, Yehenidün'ün oğlu Şinsoçi, Şinsoçi'nin oğlu Harçu.

3. Harçu'nun oğlu Borcigidai mergen¹¹ imiş. Borcigidai mergen'in evdeşi Mongolcingua, ondan doğan oğlu Torgolcin bayan. Torgolcin bayan'ın, Borogçin gua adlı evdeşi, Boroldaisuyalbi adlı genç uşağı, çizgili ve kır iki atı vardı. Torgolcin bayan'ın iki oğlu da Duva sohur¹² ile Dobu mergen.

4. Duva sohur'un alnının ortasında tek gözü varmış ve üç göç yerini¹³ görebilirmiş.

5. Bir gün Duva sohur kardeşi Dobu mergenle birlikte Burhan Haldun¹⁴ dağına çıktı. Duva sohur, Burhan Haldun'dan aşağı

ağızlarında "suluu, suluw" biçimlerinde yaşayan, "güzellik, estetik" anlamındaki söze karşılık gelir.

7 "онон" Moğolistan'ın kuzey doğusunda, Rusya Federasyonu sınırını aştıktan sonra Şilka Irmağı üzerinden Amur (Kara) nehre katılan ırmak.

8 "батыраан" buradaki "batu" Türkçe berk, sıkı, sağlam, "çagan" ise ak anlamına gelir. Günümüzde de yaygın görülen bir ad.

9 "уужим буурал" buradaki "agucim" sözü Türkçe engin anlamına gelir. "bugurul" ise ak saçlı, aksakallı büyüklere denir.

10 "ихнүдэн" "yehe" ulu, "nidün" göz.

11 Moğolca "mergen" sözü bir işte ustalık bildirmekle birlikte birincil olarak "iyi ok atan" anlamında kullanılıyor.

12 "дува сохор" ad klasik Moğolcada da "b" değil "w" ile yazılıyor. "sohur" sözü kör anlamına gelir.

13 Kır boyları yazın otlak araya sürülerinin peşinden evlerini taşır. Bu sırada yükleri develer taşıdığı için, hızlarını develerin yürüyüşü belirler. Yolda kısa molalar verseler bile asıl konaklarına gelince evlerini yeniden kurarlar. Söylendiğine göre Duva sohur böyle ev kurulan üç yer uzaklığını görebiliyormuş.

14 Cengiz'in doğduğu yer bu dağın güney yamacıdır. Kır insanları kışlaklarını önü açık ama sırtını bir dağa veren bir yerde kurarlar. Bu dağ Moğollar

baktığında Tünhelig¹⁵ çayına doğru bir bölük insan göç ediyordu.

6. Duva sohor: “Bu göç edenler arasında, arabanın dingilinin önünde güzel bir kız oturuyor. Birine evdeş olmadıysa Dobu mergen kardeşim sana isteyip evdeş yapayım” deyip görmesi için Dobu mergen kardeşini gönderdi.

7. Dobu mergen, o göçe varıp gördüğü kız, gerçekten anlı, güzel bir kız olup kimseye evdeş olmamıştı. Adı Alun gua imiş.

8. Bu kız, yirmi tümenin¹⁶ beyi Horilardai mergen’in evdeşi Bargucın gua’dan, yirmi tümen (yirmi buriad)’in yurdunda Arig usu¹⁷ denen yerde doğmuş. Anası Bargucın gua uzak bir yerden, Bargucın töhüm’ün¹⁸ iyesi Bargudai mergen’in kızıdır. Bu bölük insan da Horilardai mergen’in halkıymış.

9. Horilardai mergen, yirmi tümen yerinde samur, sincap gibi hayvanları avlamasını yasaklayan çekişme ve tartışmalardan insanlarla arası açılıp horilar soyunu kurarak, Burhan Haldun Dağı’nda av hayvanının bol olduğunu işittiği için, Burhan Haldun’un iyesi burhan dikmiş¹⁹ Şinçi bayan urianhai²⁰ ile görüşmek üzere göçüp

in için kutsaldır. “бурхан” sözü aslında Buddha’nın evrilimlerine (reenkarnasyon) söylenmekle birlikte, Türpan Uygurları gibi ilah anlamında kullanılıyor. “Haldun” adı günümüz Kiril imlasına göre “халдан” gibi yazılması gerekirken, belki de bu kutsallığından dolayı klasik imlası ile “халдун” olarak yazılıyor.

15 “түнхлэг” nehir adı.

16 Buriad boylarından geleneksel olarak “horin burigad/хорин буриад” diye söz edilir. Buradaki “hori(n)” yirmi sayıdır. “tümen” sözü on bin anlamına gelmekle birlikte, özellikle “arad/apд” sözüyle birlikte halk anlamında da kullanılıyor. Buradan Buriad soyunun yirmi boydan oluştuğunu düşünebiliriz.

17 “arig usu/ариг ус” “arig” klasik Türkçe “arığ” sözüdür. “usu” ise su demektir. Buranın bir akarsu yakını olduğu anlaşılıyor.

18 “töhüm/төхөм” kuytu.

19 “burhan boshagsan/бурхан босгосон” “bos-” dikilmek, diyetmek, kalkmak eylem kökü, “+ga” ettirgen çatı eki, “-gsan” geçmiş zaman zarf/sıfat çekim eki: dikmiş, diyetmiş, kaldırmış.

20 “uriyañhai/урианхай” günümüzde Batı Moğolistan’da bir boy.

gelmiş imiş. İşte bu yirmi tümen beyi Horilardai mergen'in kızı, Arig usu'da doğmuş Alun gua'yı isteyip, Dobu mergen'in evdeşi yapma töresi böyleymiş.

10. Alun-gua, Dobu mergen'e varıp Bütünütei, Belgünütei adında iki oğlan doğurdu.

11. Duva sohur ağabeyin dört oğlu vardı. Duva sohur öldükten sonra onun dört oğlu, Dobu mergen'i amca kabul etmeyip aşağılayarak yanından ayrıldılar ve dörbed²¹ soyunu oluşturdular.

12. Ondan sonra bir gün Dobu mergen avlanmak için Toguçuğ öndür'e²² çıktığında, ağaçlar arasında üç yaşında dişi bir geyik öldürmüş, kaburga etlerini²³ kızartan bir urianhai ile karşılaşır,

13. “Dostum paylaşalım” deyince, adam da akciğer, soluk borusu ve derisini alıp, gerisini öylece Dobu mergen'e verdi.

14. Dobu mergen, bu geyiğin etini taşıırken yolda oğlunu gezdiren yoksul biriyle karşılaştı.

15. Dobu mergen “Sen de kimsin?” diye sorduğunda, yoksul adam da: “Ben Malig Bayagudhalkındam. Benim artık hiç gücüm kalmamış. Bu etten bana ver. Ben de bu çocuğumu sana vereyim” deyince,

16. Dobu mergen teklifi kabul edip, geyiğin bacağına tekini o adama verip oğlunu getirip evinde uşak yaptı.

21 “dörben/дөрвөн-дөрөв” dört demektir. Türkçe sondaki “n” sesinin “t”ye dönüp çoğul olması gibi Moğolcada da “d” ile çoğul olma dönüşümü vardır. “dörbed/дөрвөд” dörtler boyu.

22 “öndür/өндөр” yüksek demek. Buradan tepe gibi bir yükseltiye çıktığını anlıyoruz.

23 “çorui/цорой” sözünün iki anlamı var. Birincisi göğüs ile karın boşluklarını ayıran duvar; diyafram. İkincisi ise özellikle göğüs kemiğinin alt ucundaki et. Burada kaburganın alt ön kesimindeki bu yumuşak etleri kızarttığını anlıyoruz.

17. Bu sırada Dobu mergen yok oldu²⁴. Dobu mergen yok olduktan sonra evdeşi Alun gua, dul haliyle Buha hatagi, Buhatu salci, Bodunçar munhag adlı üç oğul doğurdu.

18. Eskiden Dobu mergen hayattayken doğmuş olan iki oğlu Belgünütei ve Bügünütei'yin anaları Alun gua'dan habersiz: "Anamız, yakın bir erkeği ve kocası yokken bu üç oğlanı doğurdu. Evin içinde yalnızca Malig bayagud soyundan bir uşak var. Bu üç oğlan, onun oğlu olmasın" diye analarından gizli söyleştiklerini Alun gua fark edip,

19. Bir bahar günü kurumuş koyun eti kaynatıp beş oğlu Belgünütei, Bügünütei, Buha hatagi, Buhatu salci, Bodunçar munhag'a yediriip hepsini oturtarak, her birine kırmacı için birer dal (ok ya da ince odun) verdiğinde kolayca kırıverdiler. Ve beş dalı birleştirip bağladuktan sonra kırmaları için verdiğinde beşi sırayla uğraşıp kıramadılar.

20. Bunun üzerine Alun gua ana: "Belgünütei, Bügünütei, siz benim bu üç oğlu nasıl doğurduğumdan, kimin oğulları olduğundan kuşkulanıp söyleyorsunuz. Kuşkulanmanız doğrudur.

21. Ama nedenini bilmiyorsunuz. Her gece açık sarı biri, evin tüynüğü'nün²⁵ arasından ışık gibi içeri girip karnımı okşayınca, onun ışığı benim karnıma sızıyordu. Bu adam, çıkan güneşle ay sınırında sarı it gibi debelenerek çıkıp gidiyor. Sizler neye boşuna konuşuyorsunuz. Buradan bakarsak göğün oğulları değil mi? Kara başlı insanlarla nasıl eşleştirilir?²⁶ Herkesin kağanları olacak vakitte avam nedenini şimdi öğrendi" diyip

24 İnsandan söz ederken açıkça "öldü" demek hoş karşılanmadığı için olguyu çağrıştıracak başka deyimler kullanılır. Moğolcada bu amaçla söylenen onlarca söz vardır.

25 Keçe evin üstünde ışık girmesini ve dumanın çıkmasını sağlayan, çember biçiminde bir açıklık vardır. Buna Moğolca "togunu/тооно" denir. Bunun klasik Türkçesi "tünlük" Oğuz ağzlarında "köñlek > köynek" benzeri bir değişim geçirip "tüynük" olduğu için, metinde güncel Türkçesini kullandık.

26 Alun-gua anlattığı öyküye göre çocukların açıkça tanrı oğulları olduğunu iddia ederken, diğer oğullarının onları kara baş (köle) oğlu olarak görmesini kınayarak eleştiriyor.

22. Yine Alun-gua beş oğluna ders olsun diye: “Siz beş oğul benim bir karnımdan doğmadınız mı? Sizler teker teker ayrılırsanız deminki ok gibi insanlara kolayca yenilirsiniz. Dirlikte olursanız o bağlı beş ok gibi pek olur, kolayla kimseye yenilmezsiniz” dedi. Bu sırada Alun gua ana yok oldu.

23. Anaları Alun gua yok olduktan sonra beş ağabey kardeş, yıldı ve mallarını bölüşürken, Belgünütei, Bügünütei, Buha hatagi, Buhatu salci mirası aralarında pay edip, kardeşleri Bodunçar munhag’ı çelimsiz diye hesaba katmayıp pay vermediler.

24. Bodunçar mirasta hesaba katılmayınca, burada ne yapıp oturacağım diye sırtı çizgili, kısa kuyruklu boz atına binip ölürsem öleyim, kalırsam yaşarım diye Onon Irmağı’ndan aşağı yola koyuldu. Orada Balciin Adası²⁷ denen yere varıp ot yığınınından ev kurup oturdu.

25. Bu arada bir çağrı kuşunun kara kuru²⁸ bir kuşu tutup yemesini izleyip, sırtı çizgili, kısa kuyruklu bozatin kılıyla tuzak yapıp, o çağrı kuşunu tutup getirdi.

26. Bodunçar, yiyecek bir şeyi olmadığı için kurt yarığına sığınıp sürünerek yaklaşıp okla avlanıp ya da kurdun yediği leşi toplayıp karnını doyurup, şahinini besleyerek o yılı çıkardı.

27. Bahar gelip, ördek yeme zamanı şahinini salıp bir sürü kaz, ördek tutup yiyerek bitiremediği için,

Her bir daldan
Bir but bacak asıp
Her bir kütükten
Bulduğu iki üç kuş
kokuşmaya durmuştu.

27 Adanın adı “balci/балж” ama Moğolcada adlar böyle tamlanırken gelenek olarak iyelik durumuna getirildiği için adanın adı “balci yin aral/балжийн арал” oluyor.

28 Bazı kaynaklar burayı “har hur” değil “gurguul/гургүүл” = bayağı sülün biçiminde okuyor.

28. Sık ağaçlı dağ sırasından bir bölük insan, Tünheleg Çayı'na doğru göçüp geldi. Bodunçar, şahinini salıp her gün bu insanlara varıp kımız isteyip içerek, gece ot yığını evine gelip kalıyordu.

29. Bu insanlar Bodunçar'ın şahinini istediklerinde vermedi. Bu insanlar, Bodunçar kimdir, necidir diye sormaz, Bodunçar da bu insanların neci olduğunu düşünmezdi.

30. Ama Buha hatagi ağabeyi, Bodunçarmunhag kardeşi bu Onon Irmağı'ndan aşağı gittiği için aramaya gelip, Tünheleg Çayı'nda yurt tutmuş bu insanlara varıp şöyle atı olan, şöyle biri göründü mü diye sorgulayınca,

31. Onlar da: “Her gün biri bize gelip ekşi²⁹ içip gider. O ve atı senin aradığınla aynı. Onun bir şahini de var. Gece nerede kaldığını bilmiyoruz. Kuzeydoğudan yel esince şahinine yakalattığı ördek ya da kazın tüyleri yelde kar gibi dağılarak gelir. Düşününce evi uzak olmamalı. Şimdi gelmesi yakındır. Azıcık bekle” dediler.

32. Az sonra Tünheleg Çayı'na yukarı biri yaklaştı. Gelen Bodunçar idi. Buha hatagi ağabeyi tanıyıp, Onon Irmağı'na, yukarı peşine takıp gitti.

33. Bodunçar, Buha hatagi ağabeyinin peşinden at koştururken: “Ağabey, ağabey, bedeninin başlı, yalmanın yakalı olması iyidir” deyince, ağabeyi bu söze kulak asmadı.

34. Bodunçar aynı sözü ikinci kez söyleyince de ağabeyi karşılık vermedi. Aynı sözü üçüncü kez söylediğinde ağabeyi karşılık verdi: “Sen bu sözü neye tekrar tekrar söylüyorsun?”.

35. Bodunçar: Deminki Tünhelig Çayı'nın yanındaki insanlar iyersiz, az çok, iyi kötü, kelle paça hepsi eşit ve yaşıt. Böyle kolay insanlar ya, onları biz iyelenelim”

36. Ağabeyi: “Peki, öyleyse eve varıp, kardeşlerimizle danışıp, o insanları iyelenelim” diyerek,

---

29 Kımız.

37. Eve varıp, kardeşleriyle söyleşip at bindi. Önden gözcüleri ve Bodunçar'ı gönderdi.

38. Bodunçar önden giderek gebe bir kadını tutup “Sen kimlerden-sin?” diye sorduğunda, o kadın da: “Ben carçiud denen Adanhan urianhai'yım” dedi.

39. Oradan beş kardeş bu insanlara saldırıp, yılkı ve mallarını alıp, halkını da uşak yaptılar.

40. O gebe kadın Bodunçar'a gelip oğul doğurdu. Ona yabancı soyun oğlu diye adını Caciradai koydular. Bu Cadaran'ın atası oldu. Bu Caciradai'nin oğlunun adı Tugudai idi. Tugudai'nin oğlu Buri-Bulçiru, Buri-Bulçiru'nun oğlu Har-hadug-an idi. Har-hadug-a oğlu Camuha idi. Cadaran soyuna bunlar girerler. (Cada yabancı komşular anlamında bir sözdür).

41. Bu kadın bir de Bodunçar'dan bir oğul doğurdu. Bunun ebesinin oğlu Baaridai diye bilinir. Bu Baarin'ın atasıdır. Baaridai'nin oğlu Züdhelböhe³⁰, Cüdhelböhe çok kadın aldığı için oğulları sis gibi (çok) doğdu. İşte bunlar Manan (sis) Baarin soyudur.

42. Belgünütei, Belgünüd soyu oldu. Bügünütei, Bügünüd soyu oldu. Buha hatagi, Hatagin soyu oldu. Buhatu salci, Salcid soyu oldu. Bodunçar, Borcigin soyu oldu.

43. Bodunçar'ın ilk kadınından doğanın adı Barim şiratu haviç idi. Bu Haviç Bahadır'ın annesinin çeyizinde gelmiş kadını Bodunçar vergi yapıp, doğurduğu oğula Caguridai adını verdi. Bodunçar hayatta iken Caguridai'yı kargış adağına girecek erkek yaptı.

44. Bodunçar yok olduktan sonra bu Caguridai'yı evdeki Adanhan urianhai'nin oğlu diye adaktan kovup çıkardılar. O da Cegüred'in atası oldu.

30 “Зүтгэлбөх” “cüdhel” çaba, emek; “böhe” ise güreşçi anlamına gelir.

45. Haviç Bahadır'ın oğlu Menen tudun idi. Menen tudun'un oğulları Haçi hülüg, Haçin, Haçiu, Haçula, Haraldai, Haçiun ve Naçin Bahadır idi.

46. Haçi hülüg'ün oğlu Haidu, Hamulun anadan doğmuştu. Haçin'in oğlunun adı Noyagidai idi. Bey gibi tavrı olduğu için Noyahan³¹ soyu oldu. Haçiu'nun oğlu Baruladai idi. İri bedenli ve aşırı obur olduğu için Barulas soyu oldu. Haçula'nın oğlu da aşırı obur olduğu için Büyük Barula, Küçük Barula gibi takma ad alıp, Engin Erdemli Barula, Belirgin Barula'nın önderliğinde Barulas soyu oldular. Haraldai'nın oğlu pirinç gibi başaksız karıştığı için Budagad³² soyu oldu. Haçiun'un oğlunun adı Adarhidai idi. Kardeşlerinin arasında zorlu (kavgacı) olduğu için Adarhin soyu oldu. Naçin Bahadır'ın iki oğlu Uruudai ile Mangudai. Uruud ve Mangud soyları oldular. Naçin Bahadır'ın ilk kadınından doğan iki oğlu da Şihuudai ile Dogoldai idi.

47. Haidu'nun oğulları Baişinhor dogşin, Çirhai linhua³³ ve Çaucin ortagai idi. Baişinhor dogşin'in oğlu Tumbinai seçen idi. Çirhai linhua'nın oğlu Sengün bilge, Ambagailı Taiçuud soyu oldu. Çirhai linhua gelinini kadın olarak alıp, bir oğul doğurdu. Adı Besüdei derler. Besüd soyu oldu. Çaucin ortagai'nın altı oğlunun adları: Orunar, Honhotan, Arulad, Sönid, Habturhas, Geniges olduğu için bu soylar oldular.

48. Tumbinai seçen'in iki oğlu Habul Kağan ile Semseçüle idi. Semseçüle'nin oğlu Bülteçü Bahadır idi. Habul Kağan'ın yedi oğlunun adları: Ohinbarhag, Bartan Bahadır, Hutugtu monhor, Hotala Kağan, Hulan, Hadaan ve Todoin otçigin derler.

31 “Ноян/ноён” Türkçe beğ sözünün karşılığıdır. “n” ile biten sözlere “-han” küçültme eki aldığında sondaki “n” düşer. Dolayısıyla “нояхан/ноёхон” beğcik anlamına gelir.

32 “budaga(n)/будаа(н)” pirinç demektir. Sondaki “n > d” dönüşümü çoğul yapı oluşturur.

33 “лянхуа” Тугран metinlerinde de geçen “linhua” nilüfer çiçeği.

49. Ohinbarhag'ın oğlu Hutugtu cürhi idi. Hutugtu cürhi'nin iki oğlu Seçe-behi ile Taiçu idi. Bunlar Cürhi soyu oldular.

50. Bartan Bahadır'ın oğulları Mengitü hian, Negüün taici³⁴, Yesühei Bahadır, Daridai otçigin, idi. Hutugtu Monhor'un oğlu Büri böhü idi. Onon Irmağı'nın ormanında düğün yaparlarken [Çingis'in kardeşi] Belgütei'nin omzunu o kesmişti.

51. Hotala Kağan'ın oğulları Zoçi, Hirmau ve Altan idi. Hulan Bahadır'ın oğlu İh Çeren³⁵ idi. [İh Çeren'in kulu] Badai ile Hişig [Çingis'in zamanında] Darhad'ın beyleri oldular. Hadaan ile Todoin tohumuz geçmişler.

52. Bütün Moğolları Habul Kağan yönetiyordu. Habul Kağan yedi oğlu olmasına karşın Sengün bilge'nin oğlu Ambagai'yı, bütün Moğolların Kağanı seçtiğini söylemişti.

53. Buir ile Hölen Gölleri'ni birleştirerek akan Orşuun Irmağı'nda Airguud³⁶, Buirguud soyunun Tatar³⁷ boyu yurt tutmuştu. Ambagai Kağan onlara kızını verip, kendisi kızını vermeye gittiğinde Tatarlara yakalandı. Tatar, Ambagai Kağanı tutup, Çin'in Altan Kağanına gönderdi. Besüd soyunun Balhaçi adlı kişisini elçi yapıp, Ambagai Kağan: "Habul Kağan'ın yedi oğlunun arasındaki Hotala'ya, benim on oğlumun arasındaki Hadaan taici'ye varıp söyle. Herkesin kağanı, devletin iyisi iken kızını kendisi teslim etmeyi ben yasakladım! Ben Tatar boyuna tutsak oldum. Beş parmağın tırnağını ayırana kadar, on parmağınızı tüketene kadar benim öcümü almakla uğraşın" deyip gönderdi.

54. O zaman Yesühei Bahadır, kuş avlandığı sırada Olhunoud boyundan kadın alıp geri dönen Mergidlerden Yehe ciledü adlı kişiyle

34 Çince de bir soyluluk unvanıdır. Mançu hanedanı döneminde Çin Vañ ve Cün Vañ oğullarına bu unvan verilirdi.

35 "yehe çereñ" buradaki "yehe/ux" sözü ulu, büyük anlamına gelir.

36 Birçok adda göreceğimiz bu "-guud²" çoğul ekidir.

37 Klasik Moğolca "tatar" biçiminde yazılmasına karşın Kirilli metinde uzun a ile "raraap" biçiminde yazılmış.

karşılaştığında doğrulup gördüğü kadını alımlı güzel bir hatun idi. Yesühei Bahadır dörtnal eve gelip ağabeyi Negüün taici ve kardeşi Daridai otçigini peşine takıp at sürerek, Yehe ciledü'ye yetiştiğinde,

55. O da korkarak süratli doru atın baldırını kamçılıyarak, dağın beline doğru kaçtı. Üçü arkadan onu takip ederken o daha da ileri kaçıp bir tepeyi dolanarak arabasına geri geldiğinde kadını Öelün için (Çince katun'a fucin denir): “O üç kişinin niyetini anladın mı sen? Kuşkulanası yüzleri var. Canına kıyabilirler. Canlı kalırsan eşini bulmak zor değil. Her köşede kız var. Her arabada katun var. [Benim gibi renkli eş bulunur A.T.] Eğer beni anarsan bir daha almadığın evdeşine benim adımlı veresin. Şimdi canını kurtar. Kokumu öperek git” diyerek giydiği gömleğini çıkarıp verdi. Yehe ciledü, bu gömleği at üstünde dikilip alır almaz, öteki üçünün tepeyi dönmüş yaklaşıklarını gördü. Çiledü, süratli doru atın baldırını kamçılıyıp aceleyle Onon Irmağı'na yukarı kaçtı.

56. Üçü onun peşinden gidip, yedi tepe kovalayıp, Öelün için'i alarak Yesühei Bahadır atının dizgininden çekerek ağabeyi Negüün taici önden, kardeşi Daridai otçigin yanından [deveyi yularından çekip A.T.] gittiler. Bunun üzerine Öelün için:

“Benim erim Çiledü,
Serin yelde
Yumuşak saçını saçıp
Kır taşra
Karnını acıktırıp neden sıkıntı çekeceksin?
Şimdi ben iki tutam saçımı öne arkaya sarkıtıp neden gideyim?”

deyip Onon Irmağı kıvrılırken, ağaçlıklar sallanırken koca sesiyle ağlarken Daridai otçigin yanından:

“Sarılacak sevgili erin
Uzaktaki tepeyi aştı.
Ağlayıp özleyecek erin
Bir sürü suyu geçti.

Eriyip ağlasa da
 Seni görmeyecek,
 Arayıp sorsa da
 Kapının yolunu bulmayacak.
 [Üç ırmak aştırdılar
 Üç iz aştırdılar
 Arasan izi yok
 Baksan bedeni yok
 Erise işitilmez. Ç.Ç³⁸]
 Sessiz ol diye teskin etti.

Böylece Öelün için'i Yesühei Bahadır evine getirip evdeş yaptı. Yesühei Bahadırın Öelün için'i getirme töresi işte böyleydi.

57. Ambagai Kağan yakalanıp Hadaan ile Hotala'nın adını işaret ettiği için bütün Moğol, Taiçuudlar Onon Irmağı'nın Horhunag vadisi denen yerde toplanıp söyleşerek, Hotala'yı kağan yaptılar. Moğolların eğlencesi dans ve toy idi. Hotala'yı kağanlığa yükseltip Horhunag'ın geniş gölgelikli ağaçları altında kaburga yeri yırtılana, yumurta yeri düzelene kadar tepinip dans ederek eğlendiler.

58. Hotala, kağan olup Hadaan Taici ile birlikte Tatar halkından öç almak için harekete geçti. Tatar'ın Hotan barag ve Cali buha ile on üç kere savaşmalarına karşın, Ambagai Kağan'ın öcünü temelli alamadılar.

59. O zaman Yesühei Bahadır, Tatarlardan Temüücin-üge, Hori-buha gibi kimseleri tutmuş gelirken gebe olan Öelün için, Onon'un Delüün boldag³⁹ denen yerinde Çingis Kağan'ı doğurdu. Çingis

38 Benzer biçimde "Çingis un çadig/Чингисийн цадиг" adlı kaynaktan yapılan alıntı. Buradaki "çadig" sözü de Turpan Uygur yazmalarında geçen ve bir kişinin yaşam öyküsü anlamında kullanılan "çadık" sözüdür. Bu yapısıyla kaynak kitabın adı Cengiz Çadığı olur.

39 "delegün/дэлүүн" dalak; "boldag/болдог" söz olarak "olur" anlamına gelmekle birlikte, tepe gibi yükseltilerin çoğunun adında görüyoruz. Yine bu kitapta çoğulu "boldagud" biçiminde geçiyor.

doğduğunda sağ elinde aşikkadar kan pıhtısı tutuyordu. Doğumu Tatardan Temüücin-üğe'yi tutmuş gelirken denk düştüğü için adını Temüücin vermiş.

60. Yesühei Bahadırın Öelün üçünden Temüücin, Hasar, Haçıun, Temüüğe adlı dört oğlu oldu. Ayrıca Temüülen adlı bir de kızları doğdu. [Yesühei Bahadır'ın öteki evdeşi Soçigel anadan da Begter ve Belgütei doğdu. A. T.] Temüücin dokuz yaşında iken Zoçi-Hasar yedi, Haçıun alçı beş, Temüüğe otçigin (otgon⁴⁰ ateşin kağanı, ocağın iyisi demektir) üç yaşında, Temüülen de beşikte idi.

61. Yesühei Bahadır, Temüücin dokuz yaşında iken Öelün ananın geldiği Olhunoud halkından oğlunun dayılarından kız istemek⁴¹ için Temüücin'i alıp gitti. Yolda Cegcer Çihurgu denen yer aralığında Hongirad'ın Dei seçen ile karşılaştı.

62. Dei seçen: "Yesühei dünürüm nereye gidersin?" Yesühei Bahadır: "Oğlumun dayıları Olhunoud halkından kız istemeye gidiyorum". Dei seçen: "Bu oğlun gözü ateşli, yüzü ışıklı oğuldur.

63. Yesühei dünür, ben bu gece bir rüya gördüm. Aksungur kuşu, günle ayı tutmuş gelip elime konduğunu" gördüm. Günle ayı gözümüze görürüz. Ama sungur kuşunun günle ayı tutup elime konması şaşırtıcı, ben başkalarına nasıl güzel bir rastlantı ola diye anlatmıştım. Yesühei dünür senin oğlunu peşine takıp gelmen doğruca benim

40 Moğollar bir grup olarak bir yerde konakladıklarında, merkeze bir ateş yakarlardı. Buna "otuğu/oror" denir. Bununla bağlantılı olarak, Türk geleneğine benzer biçimde evin küçük çocuğuna "odhun/отгон" denir. Yine Türkçe mantığı ile bu kişi adının "otçigin" olduğunu görüyoruz. Bu doğru bir ses dönüşümüdür, çünkü Türkçe "tı/ti" formülünün Moğolca "çi" dönüşümü yaşadığının pek çok örneği vardır: "atı > açi/aç" "tık- > çihî-/чих-" "titre- > çiçir-/чичир-" ... Bu nedenle, Cengiz'in aile adı olan "borcigin" sözünün "börü tigin" olduğu tezi doğru olamaz. Öyle olsaydı "börçigin" gibi dönüşürdü. Ayrıca Kaşgarlı Divan'da evin en küçük çocuğuna "aştal" dendiğini belirtiyor.

41 Dayıların boyundan evlenme geleneğinin geçmiş dönem Türk devlet geleneğinde de olduğunu görüyoruz.

rüyamın açıklamasıdır. Ne rüyaymış ama! Sizin Hiad⁴² boyunun tözü⁴³ gelip, rüyamda işaret vermiş.

64. Bizim Hongiradlar epeydir başkalarının yurdunun insanını çekip didişmez.

Yabancı ellere saldırmadan
Güzel yanaklı kızlarımı
Ketez arabasına oturtup
Kara buğra sürüp
Koşturup gidip
Kağan olmuş sizlerin
Katun orununa⁴⁴ çıkarıp
Birlikte oturtayım.
Başka halklarla yarışmadan
Güzel renkli kızlarımı
Ölçeli (oturaklı) arabaya oturtup
Kır buğra sürüp
Yola çıkıp gidip
Yüksek konum iyelerinin
Eşi yapayım.

Bizim Hongiradın epeydir hatunları güzel yanaklı, kızları güzel renkli olduğu için hısımlarının görüntüsü, kızlarının rengiyle meşhurdur.

65. Oğlan yurduna alışır. Kız çocuk renkle seçilir. Yesühei dünür, benim evime gel. Bende küçük bir kız var. Bir gör” diye Dei seçen söyleyerek Yesühei’yi peşine takıp evine götürdü.

42 Bizde “kıyat” olarak bilinen, Cengiz’in boyu.

43 Daha çok yirmi dört Oğuz boyunun töz kuşlarından bildiğimiz gelenek. Bu gelenekte her boyun bir töz hayvanı vardır. Zamanla Türkçede de bu sözün yerini Moğolcası olan “oŋgun/оңгон” sözü almış. Bu paragraftan, Hiad boyunun tözünün “çağan/цагаан” ak“şoŋhur/шонхор” sungur kuşu olduğunu öğreniyoruz.

44 “or” En iyi “orkun” adından bildiğimiz, yer, konum, makam anlamındaki söz.

66. Yesühei dünürün gördüğü yüzü ışıklı, gözü ateşli bir kız olduğu için, aklına yattı. Adı Börte derler. Temüücin'den bir yaş büyük, on yaşında imiş.

Dei seçen'in evinde geceleyip ertesi günü kızı istediklerinde, Dei seçen: "Çok kere istetip verirsen saygı görür, az kere istetip verirsen hor görülür denir ama kız çocuğun yazgısı, doğduğu kapıda yaşlanmamak olduğu için kızımı vereyim" deyince, Yesühei Bahadır: "Ben de oğlum bırakayım. Benim oğlum itten irkilir. Saygın dünürüm sen, oğlum itle irkiltme!" diyip dizgininden çektiği atıyla armağan verip, Temüücin'i bırakarak döndü.

67. Yesühei Bahadır, Cegcer'in sarı tarafından giderken, toy yapan Tatar halkıyla karşılaşp ağzı kurumuş olduğu için toya indi. Tatarlar Yesühei'yi tanıyıp, "Saygın Yesühei geldi" deyip toya buyur ederek, eski öçlerini hatırlayarak, gizlice söyleşip, aşına ağı karıştırıp verdiler. Yesühei oradan ayrılıp yola çıktığında kötöleyip, dişini sıkarak üç gün daha gidip eve vardığında,

68. Yesühei: "Benim içim kötüledi. Yanımda kim var?" diye sorduğunda, Honhotan'dan Çirha kocanın oğlu Menlig (Menlig ya da Munlig) yakında denince, ona seslenerek: "Oğlum Menlig, dinle. Benim oğlum daha çocuk. Temüücin oğlu soyunda bırakıp geliş yolunda uğradığım Tatarlar beni zehirledi. İçim çok kötüledi. Geride öksüz kalmış kardeşlerine, dul kalmış gelinine sen göz kulak ol. Temüücin oğlu derhal gidip getir! Sevgili Menlig'im!" deyip can teslim etti.